EKOLOGIK MAS'ULIYATNING BADIIY IFODASI: INSON, JAMIYAT, TABIAT MUNOSABATLARINI ETOSFERA NUQTAYI NAZARIDAN TALQIN QILISH

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ВЫРАЖЕНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ: ИНТЕРПРЕТАЦИЯ ОТНОШЕНИЙ ЧЕЛОВЕКА, ОБЩЕСТВА И ПРИРОДЫ С ПОЗИЦИИ ЭТОСФЕРЫ

ARTISTIC EXPRESSION OF ECOLOGICAL RESPONSIBILITY: INTERPRETING HUMAN–SOCIETY–NATURE RELATIONS THROUGH THE ETHOSPHERE

Qosimova Nilufar Muratjon qizi, *Farg'ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi,*
Orcid: 0009-0002-9538-2517

Annotatsiya. Tabiatni estetik qadrlash bilan ekologik mas'uliyatni amaliy qabul qilish farqlanadi. Ekologik san'at, estetik tajriba va madaniy ko'rsatkichlarga oid manbalar qiyoslanadi. Obraz, fakt da'vosi, vaqt ufqi va asarning yaratilish sharoiti alohida tahlil qilinadi. Mavzu hamda amaliyot o'rtasidagi muvofiqlikni tekshiruvchi besh o'lchovli matritsa beriladi. Xulosa nazariydir; kuchli hissiy javob ekologik xulqning o'zgarishi deb taqdim etilmaydi.

Kalit so'zlar: ekologik mas'uliyat, san'at, tabiat, avlodlararo adolat, estetik tajriba, etosfera.

Аннотация. Разграничены эстетическое ценение природы и практическое принятие экологической ответственности. Сопоставлены источники об экологическом искусстве, эстетическом опыте и культурных индикаторах. Отдельно анализируются образ, фактическое утверждение, временной горизонт и условия создания. Предложена матрица пяти измерений для исследования связи

художественной темы и практики. Вывод теоретический; сильная эмоция не представляется доказательством изменения поведения.

Ключевые слова: экологическая ответственность, искусство, природа, межпоколенческая справедливость, эстетический опыт, этосфера.

Abstract. Aesthetic appreciation of nature is distinguished from practical ecological responsibility. Sources on environmental art, aesthetic experience and cultural indicators are compared. Images, factual claims, temporal horizons and production conditions are analysed separately. A five-dimensional matrix examines relations between artistic themes and practices. The argument does not treat a strong emotional response as evidence of behavioural change.

Keywords: ecological responsibility, art, nature, intergenerational justice, aesthetic experience, ethosphere.

Kirish

Tabiat manzarasidan estetik zavq olish bilan undan foydalanish oqibatlari haqida mas'uliyatli qaror qabul qilish bir xil hodisa emas. San'at inson, jamiyat, tabiat munosabatlarini tasvirlay oladi, biroq tasvirning o'zi ekologik xulqning o'zgarganini ko'rsatmaydi. Shu sababli ekologik mas'uliyat haqidagi badiiy asarni tahlil qilishda mavzu, fakt da'vosi, hissiy tajriba va amaliy javobni farqlash zarur.

Bentz san'at bilan bog'liq iqlim o'rganishini san'at ichida, san'at bilan va san'at orqali kechadigan yondashuvlar orqali tahlil qiladi[1]. Roosen, Klöckner va Swim esa iqlimga oid vizual san'atni psixologik nuqtayi nazardan muhokama qiladi[2]. Ushbu ishlar san'atdan ekologik xulqqa universal sababiy o'tishni belgilamaydi. Mazkur maqola ulardagi savollarni ekologik mas'uliyatning ijtimoiy-falsafiy asoslari bilan qiyoslaydi.

Maqsad tabiatni tasvirlash va kelajak oldidagi javobgarlik o'rtasidagi vositachi shartlarni aniqlashtirish. Asosiy savol: ekologik mavzudagi asar nimani ko'rsatadi, nimani da'vo qiladi va tomoshabindan qanday munosabat kutadi? Etosfera insoniy

munosabatlar bilan cheklanib qolmay, tabiat va kelajak avlodlar haqidagi majburiyatlar muhokama qilinadigan axloqiy-madaniy muhit sifatida ushbu ishda kengaytiriladi.

Materiallar va metodlar

Konseptual-qiyosiy tahlil Bentz[1], Roosen va hamkorlar[2], Saitoning kundalik estetikasi[3] hamda Deweyning tajriba talqini[4] asosida bajarildi. Estetik o‘zgarish haqidagi 2024-yilgi sharh[5], Culture|2030 ko‘rsatkichlari[6] va UNESCOning san’at ta’limi doirasi[7] yordamchi qiyosiy manbalardir. O‘zbekiston Konstitutsiyasining 62-moddasi tabiiy muhitga munosabatning normativ kontekstini beradi [8].

Tahlil birliklari badiiy obraz, fakt da’vosi, axloqiy sabab va yaratilish sharoitidir. Asar metaforasi ekologik o‘lchov natijasi sifatida olinmadi; normativ qoida haqiqiy amaliyot isboti deb qo‘llanmadi. Bir mavzu ikki xil yaratish usulida ifodalangan shartli holat qiyoslandi. Birlamchi kuzatuv, iqlim modeli yoki ekologik hisob bajarilmadi. Natija san’at loyihalarining ekologik samaradorligini tasdiqlovchi indeks emas.

Natijalar

Birinchi natija tabiatning fon va munosabat predmeti sifatidagi tasvirini farqlaydi. Manzara inson faoliyati uchun go‘zal fon bo‘lishi mumkin; boshqa asarda esa tabiatga munosabatning o‘zi savolga aylanadi. Bu turlarni oldindan estetik daraja bo‘yicha saralash ko‘zlanmaydi. Tadqiqot qaysi munosabat ko‘rinadigan qilinganini aniqlaydi: foydalanish, qaramlik, saqlash, zarar yoki javobgarlik. So‘ng bu talqin asarning aniq unsurlari bilan asoslanadi.

Ikkinchi natija metafora va fakt da’vosini ajratadi. Sahna yoki tasvirda yo‘qolgan daraxt kelajak yo‘qotishining ramzi bo‘lishi mumkin. Lekin asar muayyan hududda qancha daraxt yo‘qolgani haqida raqam keltirsa, bu raqam manba talab qiladi. Badiiy ta’sirning kuchi statistik da’voning to‘g‘riligini tasdiqlamaydi. Shu farqlash ijod erkinligini cheklash uchun emas, asarning qaysi turdagi haqiqat da’vosi bilan ishlayotganini aniqlash uchun zarur.

Uchinchi natija mas'uliyatning vaqt ufqlaridir. Asar hozirgi ehtiyoj, oldingi avlod qarori va keyingi avlod imkoniyati o'rtasidagi munosabatni birga ko'rsatishi mumkin. Axloqiy tahlil bugungi foyda bilan uzoq muddatli oqibatlar kimlar tomonidan va qanday baholanganini so'raydi. Kelajakdagi barcha ehtiyojni aniq bilish da'vo qilinmaydi; noma'lumlikning mavjudligi javobgarlik haqidagi savolni yo'qotmasligi konseptual asoslanadi.

To'rtinchi natija asarning mavzusi va yaratish amaliyotini alohida ko'radi. Ekologik g'oyani ifodalagan loyiha uchun qanday material, transport va saqlash sharoiti ishlatilgani boshqa dalillar bilan tekshiriladi. Asarning ekologik mavzusi uning ishlab chiqarish jarayoni haqida avtomatik ijobiy xulosa bermaydi. Ayni paytda material ishlatilgani ham asarning umumiy axloqiy mazmunini bekor qilmaydi. Ushbu masalalarni alohida ko'rib, keyin bog'lash zarur.

Beshinchi natija hissiy uyg'onish bilan amaliy imkoniyatning farqidir. Tomoshabin asardan xavotir yoki umid his qilishi mumkin, biroq kundalik harakat uchun vaqt, resurs va jamoaviy kelishuv kerak bo'lishi ehtimoli bor. Maqola mas'uliyatni faqat his qilish darajasida qoldirmasdan, harakatning sharoitlarini ham tahlilga kiritadi. Bu barcha ekologik muammoni bitta tomoshabin tanloviga yuklamaslik imkonini beradi. Etosfera mas'uliyatning ijtimoiy taqsimoti orqali ham ochiladi.

Ekologik mas'uliyatda yaqin va uzoq oqibatlar nisbati alohida falsafiy muammoga aylanadi. Asar bevosita ko'rinadigan manzara yo'qotilishini tasvirlashi mumkin, ammo uning ortidagi murakkab ijtimoiy munosabatlar to'liq ochilmasligi ehtimoli bor. Tadqiqot buni asarning majburiy kamchiligi deb belgilamaydi: badiiy asar ilmiy hisobotning aynan o'zi emas. Biroq undan ekologik sabablar haqida umumiy fakt xulosasi chiqarilganda qo'shimcha manbalar talab qilinadi.

Tabiatning qadri faqat insonga yoqimli ko'rinishi bilan bog'lanishi yoki undan kengroq ma'noda talqin qilinishi mumkin. Maqola qaysi ontologik talqin asarda mavjudligini tekshiradi: tabiat resursmi, yashash shartimi yoki insondan tashqari

qadrlanadigan mavjudlikmi? Bu yondashuvlarni bitta so‘z ostida birlashtirish o‘rniga ularning dalillari va axloqiy oqibatlari ajratiladi. Tomoshabinning talqini esa asarning o‘zida berilgan asoslar bilan qiyoslanadi.

Mas’uliyatning ijtimoiy taqsimoti individual tanlov bilan umumiy sharoitni birga ko‘rishni talab qiladi. Inson asardan keyin niyatini o‘zgartirgan bo‘lsa ham, kundalik faoliyat uchun mavjud imkoniyatlar cheklangan bo‘lishi mumkin. Bunday holatni darhol ikkiyuzlamachilik deb talqin qilish asossizdir. Niyat, harakat va sharoit alohida o‘rganiladi. Ayni paytda tashqi sharoitning ta’siri insonning har qanday individual qarori ahamiyatsizligini ham anglatmaydi.

Badiiy tasvir ekologik masalani uzoq statistik hodisadan yaqin hayotiy savolga aylantirishi mumkin degan nazariy faraz qo‘yiladi. Ammo yaqinlikning o‘zi mulohazaning aniqligini kafolatlamaydi: kuchli obraz muqobil sabablarni soyada qoldirishi ham mumkin. Shu sababli ekologik san’atni tahlil qilishda estetik ta’sir bilan bilishdagi ehtiyotkorlik birga saqlanadi. Qaysi ma’no ochilgani va qaysi fakt hali tekshirilishi kerakligi aniq yoziladi.

1-jadval

Ekologik mavzudagi san’atning tahlil o‘lchovlari

O‘lchov	Savol	Dalil	Chegara
Tabiat obrazi	Qaysi munosabat tasvirlangan?	Asar va kompozitsiya.	Go‘zallik mas’uliyatning o‘zi emas.
Fakt va ramz	Nima metafora, nima da’vo?	Izoh va birlamchi manba.	Ta’sirchanlik dalil emas.
Vaqt ufqi	Kimning kelajagi hisobga olingan?	Ssenariy va sabablar.	Kelajak to‘liq ma’lum emas.

O‘lchov	Savol	Dalil	Chegara
Yaratish sharoiti	Qanday resurs ishlatilgan?	Material va jarayon qaydi.	Mavzu ekologik iz o‘lchovi emas.
Amaliy javob	Qaysi imkoniyat o‘zgargan?	Keyingi harakat va sharoit.	Niyat bajarilgan ish emas.

Matritsa qaysi asar “ekologikroq” ekanini ball bilan belgilamaydi. U asarning qanday da’vo qilayotganini va bu da’voni qaysi material tekshirishi mumkinligini ko‘rsatadi. Masalan, qayta ishlangan buyum ishlatilganini qayd etish loyihaning butun ekologik izini hisoblash bilan bir xil emas. Chegara aniq ko‘rsatilmasa, badiiy ramz o‘lchov o‘rnini egallab qoladi.

Tadqiqotda hissiy ta’sirning o‘z qiymati inkor qilinmaydi. Faqat undan keyingi harakat haqidagi xulosa ajratiladi. Tomoshabin his qilganini ifodalashi bir turdagi dalil, keyinchalik resursdan foydalanish tartibi o‘zgargani esa boshqa turdagi dalildir. Bu ikki qatlamni bog‘lash uchun vaqt va vaziyat mosligi tekshirilishi kerak.

Muhokama

Shartli ko‘rgazmada suvga munosabat mavzusi ishlatilgan buyumlardan yaratilgan kompozitsiya orqali ochiladi. Asar yonida real hudud haqida manbasi ko‘rsatilmagan raqam ham yozilgan deb faraz qilamiz. Bu aniq ko‘rgazma haqida xabar emas. Tadqiqot badiiy obrazning talqinini bir tomondan, raqamning daliliy asosini ikkinchi tomondan tekshiradi. Raqam tuzatilishi asarning estetik ma’nosini avtomatik bekor qilmaydi.

Boshqa shartli variantda faktlar to‘g‘ri keltirilgan, lekin materiallardan foydalanish haqida ma’lumot berilmagan bo‘lsin. Endi tahlil “loyiha ekologik mas’uliyatli” degan umumiy hukmning qamrovini so‘raydi. Ma’lumot bo‘lmasa, bo‘shliq taxmin bilan to‘ldirilmaydi. Yaratish jarayonini o‘rganish asarni faqat texnik hisobga aylantirmaydi; u axloqiy da’vo bilan amaliy munosabatning qanday bog‘langanini aniqlashtiradi.

Bentzning san'at orqali o'rganish yondashuvi[1] badiiy amaliyotni faktni yetkazishdan kengroq talqin qilishga yordam beradi. Roosen va hamkorlar[2] ko'targan muloqot savollari hissiy va bilish tomonlarini birga ko'rish uchun qo'llanadi. Lekin ushbu manbalar muayyan o'zbek auditoriyasida resurs iste'moli kamayganini isbotlamaydi. Boshqa muhitdagi natijani lokal fakt sifatida ko'chirishdan saqlanish lozim.

Keyingi tadqiqot bir asarga berilgan izohlar, fakt manbalari va auditoriyaning ixtiyoriy refleksiv javoblarini qiyoslashi mumkin. Harakat haqidagi da'vo qo'yilsa, u alohida vaqt oralig'ida tekshiriladi. O'zini yaxshi ko'rsatishga intilish, avvalgi qiziqish va boshqa axborot manbalari muqobil izohlar sifatida hisobga olinadi. Madaniy ko'rsatkichlar[6] individual ekologik xulqning tayyor o'lchovi sifatida ishlatilmaydi.

Maqolaning cheklovi muayyan ekologik ta'sirni hisoblamaganidadir. Tabiiy muhitga munosabat haqidagi konstitutsiyaviy qoida [8] normativ tayanchdir, empirik natija emas. Etosfera yondashuvi badiiy tajriba, ijtimoiy mas'uliyat va amaliy sharoitni birga so'rash imkonini beradi; u san'at barcha ekologik ziddiyatni hal qiladi degan umumiy da'voni asoslamaydi.

Natijalarni kuzatishda bir martalik hissiy javob, keyingi fikr va real amaliy o'zgarishning vaqt doiralari farqlanadi. Qatnashuvchining keyingi harakati boshqa voqea, ta'lim yoki axborot bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Shu bois asar bilan uchrashuvning sanasi va boshqa tajribalar konteksti qayd etilishi kerak. Mazkur maqola bunday kuzatuv o'tkazmagan; u kelgusi tadqiqotda qaysi savolni qaysi dalil bilan asoslash zarurligini ko'rsatuvchi konseptual yondashuvni taklif etadi.

Xulosa

Ekologik mas'uliyatning badiiy ifodasi tabiat obrazi, fakt va ramz farqi, vaqt ufqi, yaratish sharoiti hamda amaliy javob orqali tahlil qilindi. Estetik qadrlash bilan ekologik majburiyatni qabul qilish bir xil natija emasligi asoslandi.

Etosfera doirasidagi nazariy hissa mas'uliyatni asarning mavzusidan uning yaratish va qabul qilish munosabatlarigacha kengaytirishdir. Bu kengaytirish empirik ta'sir isboti emas. Matritsa keyingi izlanishda hissiy javob, bilimga oid o'zgarish va amaliy natijani mos dalillar bilan ajratib tekshirishga xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Bentz J. Learning about Climate Change in, with and through Art. Climatic Change. 2020. Vol. 162. P. 1595–1612. https://doi.org/10.1007/s10584-020-02804-4
2. Roosen L. J., Klöckner C. A., Swim J. K. Visual Art as a Way to Communicate Climate Change: A Psychological Perspective on Climate Change–Related Art. World Art. 2018. Vol. 8, No. 1. P. 85–110. https://doi.org/10.1080/21500894.2017.1375002
3. Saito Y. Everyday Aesthetics and Artification. Contemporary Aesthetics. 2012. Special Volume 4. Article 5.
4. Dewey J. Art as Experience. New York: Perigee, 2005. 384 p. (Asarning dastlabki nashri: 1934.) ISBN 9780399531972.
5. Pizzolante M., Pelowski M., Demmer T. R., Bartolotta S., Sarcinella E. D., Gaggioli A., Chirico A. Aesthetic Experiences and Their Transformative Power: A Systematic Review. Frontiers in Psychology. 2024. Vol. 15. Article 1328449. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1328449
6. UNESCO. Culture|2030 Indicators. Paris: UNESCO, 2019. Thematic Indicators for Culture in the 2030 Agenda.
7. UNESCO. UNESCO Framework for Culture and Arts Education. Paris: UNESCO, 2024.
8. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Yangi tahrir, 2023. Madaniy huquq, ijod erkinligi va merosga oid qoidalar.